

Človek a jeho svet

DIALEKTIKA KULTÚRNEHO VÝVINU

IGOR HRUŠOVSKÝ, Ústav filozofie a sociológie SAV, Bratislava

Hrušovský, I.: The Dialectics of Cultural Development. *Filozofia* 32, 1977, Na 6, p. 585—596.

All cultural advancement is a successive series of qualitative initiatives that are the resultants of antagonistic relations between man and the world. The prosperity of culture is markedly contributed also by the mutable relation of creative activity to the cultural achievements of the past ages.

The conflicting situations in social events that emerge again and again in modified shapes make always man overcome the given social constructions. They are thus of principal importance and have a principal task at the developing of civilization process and at cultural advancement.

Every eminent work is after all stimulated by the social-cultural reality, even if sometimes in a considerably mediated way, while it participates actively in the creation of this reality. It also creates the spiritual space, and sometimes of very distant historical epochs. Thus a work of culture is not only an expression of the age, but it is also its constitutive factor, it is a component of the cultural superstructure and, finally, of all social reality.

Continuity in culture is thus a phenomenon dialectically changeable. It is necessary that the cultural traditions should be linked, creatively developed and, at the same time, surpassed.

Poslaním každej pozitívnej aktivity ľudí je usilovanie o takú premenu sveta, ktorá vyvoláva nové a nové progresívne sily ako zdroj ďalších a prenikavejších revolučných zmien života a existenčných podmienok človeka.

Mení sa svet, v ktorom žijem a mením sa i ja. Čiastočne sa takto od cudzujem minulosti, pretváram sa v procese premeny sveta. Existenčná situácia niekedy veľmi požadovačne vplýva na postupné modifikovanie ľudskej osobnosti. Som nútený riešiť neustále doliehajúce rozpory medzi mnou a premenlivým svetom a v tomto procese prekonávania rozporov formujem sám seba. V peripetiách svojho osobnostného vyvíjania sa teda človek neprestajne dostáva do rozličných kolízií a kon-

fliktných situácií s doliehajúcou realitou, no tieto rozpory, ak je ich schopný tvorivo zvládnuť, sú zásadne neobyčajne významné pre jeho pozitívnu diferenciaciu. Podľa Marxa tvorivá aktivita je taká činnosť, v ktorej sa pretváraním sveta kultivujú sily človeka. Vzájomné prenikanie pretvárania sveta a sebaapremeny — v tom je podstata revolučnej praxe.

Hovoríme o premene sveta a o sebaapremene v praktickej činnosti. V procese praktickej aktivity sa človek bytostne utvára. Takže niet nijakej nehybnej ľudskej podstaty.

Opravdivé bytie človeka si vyžaduje určitú nevyhnutnú mieru samostatnosti. Vždy vtedy, keď už výrazne dozrievajú podmienky kvalitatívneho vzostupu spoločnosti a kultúry, stáva sa výsostne naliehavou osobnostná iniciatíva človeka, pravda, ak je v súlade s vývinovými zákonitosťami spoločnosti.

Nijaký zovňajší impulz neurčuje a nepodnecuje kultúrnu tvorbu nejakým priamočiaro, ale človek ako tvorca reaguje na tento impulz svojím spôsobom. Preto hovoríme, že prostredie, doba, tendencie spoločenského procesu, dialektický pohyb spoločensko-kultúrnej nadstavby stimulatívne určujú kultúrnu tvorbu prostredníctvom aktívneho a iniciatívneho subjektu. Každý významný kultúrny čin vyviera z hlbokých a diferencovaných vrstiev tvorivej imaginácie, podnietennej zložitými a protirečivými stránkami reality.

Nedostatok životodarných kontaktov vedie k určitej jednostrannosti človeka a k redukovaniu a mrzačeniu jeho potenciálnych schopností. Neblahé sú dôsledky ignorovania požiadavky tvorivého rozvíjania percepčných a apercepčných potencií človeka, vnútorného sebaaprekonávania na základe integrovania, a nie formálneho osvojovania kultúrnych výtvorov.

Iba riešením ustavične doliehajúcich konfliktov a kontraverzií sa môže rozvíjať sloboda človeka. Práve preto treba interpretovať pojem slobody nie staticky, ale dynamicky. Sloboda je výrazne dynamický princíp a historické postuláty a nároky libertinizmu sú vždy konkrétne podmienené dobou. Pravda, pritom musí trvať požiadavka čo najúplnejšieho rešpektovania vnútorného rozvoja ľudských činnostných schopností. Osobitne treba akcentovať, že slobodná aktivita si vyžaduje aj bohatú erudíciu a kultúrnosť. Činnosť človeka vyviera z jeho autenticky osobnostnej predstavy; jej gradácia je určovaná čoraz hlbším poznávaním spoločenskej dynamiky v jej komplexnosti.

Tvorivá sloboda sa teda neuplatňuje v amorfnosti a v tvarovom nihilizme. Rozvíja sa len v zákonitom, hoci aj protirečivom prekonávaní vyznávaných hodnôt, vzorov a noriem, v predvídacom vystihovaní kryštalizujúcich sa zákonitostí novej historickej epochy. Ak je spoločnosť diferencovaná, ak sú jej kultúrne dedičstvo a hodnotové postoje výraznejšie a zakotvenejšie, každá obmena jej kultúrnych tradícií musí byť vždy zdôvodnenejšia a zákonitejšia.

Skutočná osobnosť teda nie je len mechanickým produktom spoločenských vzťahov: svojou aktívnou prácou asimiluje vonkajšie podnety a takto rozvíja štruktúru svojej ľudskej existencie. V každom stretnutí so skutočnosťou sa človek kryštalizuje ako osobnosť, ak je schopný tvorivo riešiť a zvládnuť doliehajúce problémy a rozpory.

Dejinné poslanie osobnosti je v určitých proporciách vždy určované tendenciami spoločensko-kultúrneho vývinu. Jej takto determinovaný aktívny prínos zasahuje však späť do spoločenského priestoru a pozitívnym aktom obohacuje kultúrny odkaz, ktorý potom opäť inak stimuluje aktivitu tvorcu.

Neprestajné uvoľňovanie tvorivej ľudskej subjektivity umožňuje gradáciu slobodnej aktivity človeka k čoraz hlbším prejavom jeho činnorodého života, ako aj k prenikavejším formám jeho sebaurčovania.

Utváranie tvorivej osobnosti si vyžaduje aj určité existenčné, civilizáčnne a kultúrne podmienky, ktoré umožňujú, aby — slovami Marxa — rozvoj ľudských síl bol sám sebe účelom. Ako sme už naznačili, kontakt s tým, čo veľkého ľudstvo v dejinách vytvorilo, je jedinečným východiskom formovania základného životného ladenia, procesu kultivovania diferencovanej osobnosti. Najmä v časoch mentálnych kríz, ktoré občas postihujú skoro každého človeka, treba sa vracaf až ku koreňom vnútorného života človeka. V takých situáciách blahodárne pôsobia predovšetkým stretnutia s vrcholkami ľudskej kultúry.

V principiálnych otázkach, ku ktorým sa človek dopracoval sústavnou a kritickou prácou, neslobodno licitovať a lavírovať, ak sa nemá osobnostne devalvovať. Vyznávanie zjednodušených a kanonizovaných poučiek a dejinne prekonaných trendov sa musí skôr alebo neskôr zavŕšiť ideovou krízou a nihilistickými náladami rôznych odtienkov. Východisko z krízy je okrem iného v prenikavej analýze všetkého, čo na nás dolieha a zároveň v tvorivom osvojovaní si živej dialektickej metódy v kontakte s konkrétnym materiálom skúmania. Pravda, vo svojom vývinovom trende je tvorivá práca často sprevádzaná omylmi a chybami a na ceste k hlbšiemu poznávaniu skutočnosti ich treba prekonávať.

Goethe a Hegel tvrdili, že človek môže sám seba pochopiť iba z dejín. Hlboké a komplexné poznávanie dejín je zároveň sebapoznávaním ľudstva, pretože práve dejinná ľudská prax determinuje konkrétne utváranie toku histórie.

Relatívne adekvátne vystihovanie dejinnotvorných síl čo len v hlavných kontúrach si vyžaduje hlbokú a komplexnú sondáž historického pohybu. Kde toho niet, človek ľahko rezignuje a kapituluje pred nárokmi života. Treba sa preto neustále vracaf k prameňom moderných spoločenských vied, predovšetkým k teoretickému odkazu samého Marxa. Súčasné formy individuálno-spoločenskej praxe si vyžadujú také rozvinutie dialektického prístupu, ktoré by vyvieralo predovšetkým z hlbinných vrstiev Marxovej teórie. Nazdávame sa, že takýto prístup umožňuje vyvarovať sa do značnej miery určitých traumatizujúcich situácií,

vyvolávaných často aj kontrapozíciami absolutizovaných ideových modelov a realít dnešných čias.

Dôkladná historická erudícia podmieňuje aj istý historický optimizmus. *Historia vitae magistra* — platí to a fortiori práve pokiaľ ide o otázku, ktoré najväčšmi doliehajú, ale aj pokiaľ ide o pohľady do budúcnosti.

* * *

Vývinový proces je sukcesívnym radom kvalitatívnych výtvarných ako výsledníc štruktúrnych protirečivostí. Rozpory, ktoré sú imanentné živým štruktúram, bývajú spravidla podnecované premenlivosťou ich externých súvislostí, ich začlenenia do nadradených štruktúr, narušením vzťahu vnútorných dispozícií štruktúry k zovňajším podmienkam. Nakoľko živá štruktúra, ktorá má byť vývinovo zasiahnutá, prejavuje vždy istú relatívnu stabilitu a zotrvačnosť, je pochopiteľné, že evolučná dynamika sa prejavuje viac-menej radikálnymi štruktúrnymi zvratmi. Vývinové transformácie nastávajú vždy vtedy, keď tendencie k premenám nadobúdajú prevahu nad zotrvačnosťou štruktúry.

Kvalitatívny prínos sa vynára z danej svojzákonnej oblasti len za určitých stimulatívnych okolností, ktoré v nej vyvolali isté dialektické napätie a určitú konfliktnú situáciu.

Ak vysvetľovanie zákonitostí skutočného vývinového pohybu osnujeme priamo na nešpecifických, t. j. externých momentoch a podmienkach, nikdy sa nedostaneme k adekvátnemu pochopeniu vlastnej vývinovej dialektiky javu, jeho autogenézy. Pri vývinovom vyzrievaní sa prejavuje čoraz výraznejšie práve to, čo je pre tento dialektický proces podstatné a zákonité a čo sa dištancuje od vonkajších a irelevantných momentov tohto procesu.

V každom dialektickom samovývine sa prejavuje v špecifickom spracovaní protirečivý samopohyb vyššieho stupňa všeobecnosti v rámci celkovej štruktúry nadstavby. Vnútornú dialektiku kvalitatívne vymedzenej oblasti teda nemožno skúmať celkom oddelene od vývinovej dialektiky iných sfér objektívnej reality. Pojem imanentného vývinu alebo samovývinu pri všetkom svojom primárnom význame je iba relatívny, ako sú samostatné jednotlivé špecifické oblasti skutočnosti len relatívne. Preto napríklad pri sledovaní individuálnej ontogenézy nesmieme strácať zo zreteľa samovývin celého druhu. Alebo: imanentný vývin kultúrneho života zahŕňa samovývin špecifických zložiek užšej charakteristiky. Vývin kultúrnej sféry ako celku zahŕňa relatívne autonómnou dialektiku umenia, do umeleckého diania je svojím spôsobom začlenený samopohyb literatúry, v ďalšom slede poézie, lyriky atď. To znamená, že každá svojprávná štruktúra kultúrnej aktivity sa vyznačuje svojimi vlastnými imanentnými zákonmi samopohybu, no zároveň závisí od ostatných zložiek spoločensko-kultúrnej superštruktúry. Všetky relatívne

autonómne sféry kultúrneho diania sa vzájomne podnecujú a ovplyvňujú.

Ak teda platí, že celková štruktúra nadstavby ovplyvňuje povahu a pohyb vývinových zákonitostí každej osobitnej a vymedzenej kultúrnej, ideovej alebo umeleckej oblasti, zároveň platí, že každá takáto oblasť zasa naopak svojím podielom ovplyvňuje charakter širšie určených kultúrnych totalít. Ak sa určitá kultúrna zložka nadstavby premení, primerane sa modifikuje aj vzájomný vzťah ostatných zložiek nadstavby, ich vzájomné súvislosti a dialektické napätia. Daná vymedzená kultúrna oblasť nielen tvorivo reflektuje obklopujúcu ju kultúrnu realitu, ale sama sa aj podieľa na jej konkrétnom utváraní. Možno povedať, že poslanie kultúrnej tvorby nie je v inštrumentálnej služobnosti voči iným činnostiam človeka, ale spočíva predovšetkým v jej špecifickom príspevku k ľudskej existencii.

Každý samovývin je teda začlenený intímnejšie alebo voľnejšie do samovývinu širšej oblasti alebo základnejšej roviny. Ako príklad možno uviesť vývin kapitalizmu v rámci vývinu triednej spoločnosti.

Kryštalizácia kultúrneho života je podmienená dialektickými rozpormi medzi zaužívanými spôsobmi a ustanovizňami a medzi tvorivou iniciatívou a novátorskými tendenciami jednotlivých zložiek a oblastí spoločenského bytia. Iba s prizeraním na ustavične narastajúce a z času na čas riešené rozpory možno hovoriť o dialektickej totalite sociálnej štruktúry.

Celá kultúrna nadstavba je súvislá štruktúra, i keď nikdy nevychádza z dialektických rozporov. Dobré to možno badať najmä v obdobiach veľkých dejinných prelomov, keď na základné ekonomicko-sociálne presuny charakteristicky reagujú napokon aj najvzdialenejšie sféry kultúrnej aktivity. Jej konkrétne výtvary nie sú potenciálne vopred dané, daný je len neurčitý pohyb vymedzený špecifickosťou kultúrnej štruktúry.

Položme si teraz otázku, čo rozumieť pod pojmom historický vývin, pod pojmom zákonitý proces dejín.

Keď istý dialektickoštruktúrny biotický celok nadobudol výrazne svoje príznačné črty, potom už asimiluje vonkajšie podmienky svojho vzniku priamo do seba, integruje ich do svojej vnútornej dialektiky. V tomto zmysle treba odlišovať prehistóriu tohto celku od jeho histórie. Teda navodenie konkrétneho imanentného pohybu alebo procesu individuácie si vyžaduje zrod vývinuschopnej entity z vonkajších podmienok a vznik špecifickej schopnosti integrácie týchto podmienok.

Na ozrejmienie predkladáme konkrétny príklad. Ako je známe, pôvodný rozvoj ľudskej spoločnosti silne determinovali rozličné vonkajšie faktory prírodného prostredia a ich priaznivá konštelácia. No tieto vonkajšie činitele strácali svoju výlučnú váhu tým rýchlejšie, čím určitejšie sa rozbehol spoločenský vývin, čím zreteľnejšie sa navodila a čím naliehavejšie sa uplatňovala sama vnútorná dialektika tohto vývinu. Zákonitosti transformácie vonkajších podmienok na vnútorné stránky vý-

vinového procesu si možno podrobnejšie ozrejmiť na tejto svetodejnej udalosti: ako je známe, terénom pôsobenia obchodného kapitálu bol zahraničný obchod, ktorý sa rozvíjal tak, že využíval rozdiely v úrovni a povahe hospodárskeho rozvoja jednotlivých krajín a národov. Takto akumulovaný kapitál by však nebol dostatočným predpokladom pre rozvoj kapitalizmu, keby ho nesprevádzal vzrast nemajetných más násilným odtrhávaním malých výrobcov od podmienok existencie a zaberaním drobnej roľníckej pôdy veľkostatkármi. Z pôvodnej akumulácie sa takto napokon navodil a rozvinul kapitalizmus so všetkými svojimi vnútornými dialektickými zákonitostami.

K týmto vývodom ešte dodáme, že ak sa prehistória formovania kapitalizmu rozvinula v podmienkach feudálneho spôsobu výroby, prehistória utvárania monopolistického kapitalizmu sa kryštalizovala v lone priemyselného kapitalizmu. Toto konštatovanie treba chápať v svetle našej tézy, že realita je multištruktúrna, pretože vnútorná dialektika každého konkrétneho javu alebo procesu je len relatívne samostatná a imanentná.

Uvediem ešte jeden príklad. Keď sa napríklad hudba v 17. storočí emancipovala od slova a spomienky na tanec, rozvinula sama zo svojich zákonitostí obrovské bohatstvo foriem. V dôsledku tejto štruktúrotvornej sily sa mohla hudba celkom osamostatniť. Takto sa z prehistórie hudby navodilo vnútorné, svojbytné a svojzákonné (a zároveň dialekticky rozporné) plynutie. V tomto emancipačnom procese sa vynorila a kryštalizovala čoraz výraznejšia štruktúrotvorná a iniciatívna potencialita hudobného fenoménu v jeho špecifickosti. Odvtedy je hudba schopná budovať a rozvíjať sa celkom z vlastných prostriedkov bez vonkajšej opory a tlaku, zároveň však nie bez vonkajších podnetov. Tieto podnety však hudba recipuje už špecificky. Vo svojej najvnútornejšej podstate a rýdzosti je hudba fenoménom mimoracionálnym (prirodzene, že hudobná partitúra a jej realizácia je racionálne a axiologicky analyzovateľná), i keď je fakt, že kedysi bola a sčasti až dodnes je spojená s kultovými a inými konvenciami a býva viazaná na rozličné mimohudobné predstavy a idey.

Je základnou charakteristickou črtou marxistickej filozofie, že chápe utváranie spoločensko-kultúrnej reality ako výsledok dejinnej praxe. Za výraz dejinnoľudskej a spoločensko-triednej praxe pokladá marxistická filozofia osobitne aj poznávanie tejto reality.

Pokiaľ ide o kultúrny vývin, pri všetkých jeho zložitostiach, zvláštnostiach, zdanlivej nepravidelnosti a výlučnosti, javí sa zákonitým a v konečnom dôsledku závislým od dejinnej línie ekonomického rozvoja a hospodárskych prelomov, ak ho sledujeme z istého odstupu a ak skúmame dominantné vlastnosti celých kultúrnych epoch.

Schopnosť rozvíjať a umocňovať tradované ideové a kultúrne hodnoty legitimujú k svojbytnej národnej existencii. Treba však integrovať aj veľké podnety príbuzných kultúr susedných krajín a najmä veľké

a nesmrteľné poklady všetkého ľudstva. Každá pravá a skutočná kultúra je svetová, medzinárodná a všeľudská, i keď sa vyznačuje aj istým národným svojrázom. Jedine diferenciacia kultúry dosiahnutá integráciou všeľudských hodnôt môže výrazne prispieť k uvoľňovaniu pút nacionalizmu.

Osvojovanie si kultúrnych výdobytkov uplynulých vekov je významným faktorom mentálneho a charakterového utvárania ľudí. Na kultúrne tradície treba nadväzovať, tvorivo ich rozvíjať a zároveň prekonávať. Permanentný výberový kontakt so všetkým veľkým, čo ľudstvo vytvorilo v dejinách, je východiskom pozitívnej výstavby osobnosti. Takýto človek má umocnenú schopnosť tvorivo integrovať vonkajšie impulzy a sám seba v najpodstatnejších črtách nepopierať.

Kontinuita v kultúre je fenomén dialekticky premenlivý. Kreácia nových tvarov, foriem sa realizuje len v rozpornom procese morfogénézy.

V medzných historických situáciách je osobnostná aktivita najnaliehavejšia. Vo vzácných prípadoch býva tvorba inšpirovaná už vtedy, keď sú spoločensko-kultúrne rozpory ešte iba latentné a v zárodku, no veľký tvorca, vyznačujúci sa mimoriadnou a citlivou imagináciou, vystihuje ich skôr než hocikto iný. Takto veľká tvorivá osobnosť anticipuje a spoluutvára duchovnú klímu a spoluurčuje tendencie kultúrneho vývinu. Zakladateľ moderných humanitných vied, Karol Marx, práve v takejto situácii integroval kultúrne hodnoty vytvorené celými vekmi a zároveň inšpiroval ich ďalší rozvoj. Svojím príkladom prispel aj k úsiliu o marxistické integrovanie neskorších objavov. Nové tendencie v kultúrnom živote vznikajú síce v aréne celkovej spoločenskej aktivity, no vynikajúce tvorivé individuality sú schopné ich vystihnúť a rozvinúť skôr ako ostatní ľudia. Kultúrne novátorstvo je progresívne vždy vtedy, keď je zdôvodnené zmenami spoločenských vzťahov a celkovej existencnej atmosféry. O epochálnej iniciatíve hovoríme vtedy, keď sa ona objavuje už v prvých náznakoch sociálnych transformácií a keď v predstihu oblasuje veľké premeny v kultúrnom dianí.

Teda v čase, keď sa epochálne spoločensko-kultúrne rozpory ešte len kryštalizujú, práve vtedy sa ich riešenie prejavuje markantne vo svojej dejinnostvornej podstate. Tak ako Galilei a Newton sú iniciátormi a zakladateľmi novodobej fyziky, Marx spolu s Engelsom sú spoluobjavitelmi zákonitostí spoločenského vývinu.

Všetky formy spoločenského vedomia sú produktom historicko-spoločenskej praxe. A teda aj vedecká filozofia má charakter otvorenej sústavy poznatkov a je schopná sa obohacovať a prehľbovať v peripetiách histórie a tak stupňovať aj svoje spoločensko-historické poslanie. Pravda, keď konštatujem, že každá oblasť poznania je vývinuschopná v zmysle jeho prehľbovania a že je teda otvorená, toto konštatovanie neimplikuje nijaký teoretický pluricentrizmus, a to ani v humanitných vedách. Pravda je napokon iba jedna, i keď je historicky podmienená.

Teda aj ďalší rozvoj marxistickej filozofie musí byť stimulovaný rozporami súčasnosti, Práve dnes, v podmienkach vedeckotechnického rozvoja jedným z najzávažnejších problémov marxizmu je výstavba nových, postindustriálnych foriem individuálno-spoločenskej praxe. V podmienkach postindustriálnych foriem tejto praxe sa človek emancipuje z fatálnej závislosti od samopohybu svojich produktov. Hĺbka a rozsah vedeckých objavov, technických výdobytkov, postupujúcich premien výrobných síl a celej ich štruktúry, metamorfóza ľudských vzťahov, stále hlbšie zásahy do existenčného prostredia — to všetko sú príznaky veľkého dejinného prevratu, ktorý prežívame. Tento prevrat predpokladá osobitne aj účasť humanitných disciplín vedy, skúmajúcich podmienky všeobecného rozvoja tvorivých síl človeka v celom ich bohatstve, potencialite a komplexnosti.

Všetky existenciálne, morálnopsychické problémy dnešných čias, kolísanie mnohých kanonizovaných spoločenských a etických axiém a hodnôt vyvierajú z konfliktných situácií veľkého prelomu v dejinách ľudstva, ktorého sme svedkami. Nové formy individuálno-spoločenskej praxe, určované vedeckotechnickou revolúciou, si naliehavo vyžadujú aj nový a zodpovedajúci teoretický výraz, vychádzajúci z hlbinných filozoficko-dejinných analýz klasikov marxistickej vedy.

V posledných rokoch sa čoraz nástojčivejšie zdôrazňuje potreba teoretického predstihu pred praxou. Kde sa zanedbáva základný výskum, stráca sa efektívnosť konkrétneho bádania. Svoje perspektívne úlohy i svoje praktické poslanie môže veda plniť iba s podmienkou ustavičného sebaspytovania na báze nových konkrétnych impulzov.

Ústredné teoretické problémy vedy však treba rozvíjať v ich komplexnosti a neobmedzovať sa na parciálne otázky v svetle dobových naliehaní. Marxisticky skúmať daný jav znamená ďalej skúmať ho v celej jeho vnútornej rozpornosti, znamená analyzovať podmienky jeho vzniku a jeho vývinové tendencie.

* * *

Estetický zážitok, jeho hodnota je determinovaná osciláciou artefaktu a estetického prístupu približne tak, ako je vedecký poznatok výslednicou dialektickej oscilácie objektu a teoretického postoja. Tak ako je vo vede daná teória dobovo charakteristická, v oblasti umenia prevládajúca interindividuálna alebo nadindividuálna estetická štruktúra alebo norma je príznačná pre dané obdobie histórie umenia. Teda esteticky vnímame z hľadiska estetického ustrojenia percipienta, kognitívne sa zmocňujeme reality z hľadiska svojich poznatkových, resp. teoreticko-praktických skúseností. Každá aktuálna estetická hodnota je zásadne podmienená a určovaná dialektickým protirečivým vzťahom predmetu (v osobitnom zreteli artefaktu) ľudského záujmu a osvojenej

estetickéj hodnotovej normy. Podobne v gnozeologickom pláne určitý konkrétny poznatok je výslednicou dialektického napätia medzi empirickým predmetom a etapovito vyznávanou empirickou teóriou. Tvorba aktuálnej hodnoty zásadne predpokladá určité napätie medzi subjektívno-ludskou normou a predmetom hodnotenia. V konfrontácii týchto dvoch pólov sa vynára aktuálna estetická hodnota.

Hodnota umeleckého zážitku je vždy výslednicou zložitých interakcií človeka a artefaktu, estetického subjektu a umeleckého diela; je efektom dialektickej syntézy básne a čitateľa, hudby a poslucháča, maľby a diváka. Je určovaná nielen materiálnym artefaktom, ale aj príslušným štádiom umeleckej kultúry a senzibility človeka.

Ako sme už naznačili, umelecké dielo nie je iba výrazom doby, ale je súčasne aj jej konštitutívnym faktorom, je komponentom kultúrnej nadstavby a napokon aj celej spoločenskej reality. Z toho vyplýva, že estetický fenomén, hoci je relatívne autonómny, nemožno redukovať na subjektívny rozmer; je stimulovaný dobou a podmienený sociálno-kultúrnym kontextom.

Spoločenská funkčnosť umeleckého diela je teda determinovaná jeho začlenenosťou v rámci príslušnej umelecko-kultúrnej nadstavby, v hraniciach etapových perцепčných prístupov.

Každé spredmetnené bytie, každá skutočnosť je potenciálne schopná vstúpiť do hodnotového vzťahu, do procesu hodnotenia, ktorého efektom je napokon určitá aktuálna hodnota. Pokiaľ ide o subjektívno-ludský pól dialektiky procesu hodnotenia, možno konštatovať, že každá kultúrna epocha hodnotí zo zorného uhla noriem, ktoré sama vyznáva. Všetky dobove podmienené hodnotiace meradlá zvažujú kultúrne výtvory vždy trochu rozdielne, či už ide o produkty súčasnosti alebo vzdialenejšej minulosti. Každá historická epocha sa vyznačuje určitou axiologickou optikou a uznáva za významné iba určité artefakty a udalosti a prezentuje sa určitými dobove charakteristickými normami a meradlami. Inými slovami, v určitej oblasti kultúry prevládajúca interindividuálna normatívna štruktúra je príznačná pre dané obdobie histórie kultúry.

Každá aktuálna hodnota sa z času na čas v historických peripetiách dostáva do kontrapozícií s platnou subjektívno-ludskou normou. V dôsledku dejinných zvrátov modifikujú sa teda aj hodnotové prístupy. Po prekročení miery tolerancie práve tieto kontrapozície si napokon vynucujú prestavbu danej normovej inštancie. Takéto situácie sa stávajú medzníkmi v dejinách kultúry.

Umelecká tvorba môže byť a spravidla aj býva podnecovaná rozpornými stránkami reality a epochálnymi dejinnými udalosťami, no predovšetkým závisí od špecifického charakteru a mohutnosti imaginácie tvorcu samého. Motív síce stimuluje senzibilitu tvorcu a podnecuje jeho tvorivú fantáziu, jednako však možno povedať, že vonkajší podnet nie je v lineárnom kauzálnom súvisi s umeleckým dielom. Pravda,

voľba konkrétnej cesty utvárania, konkrétne smerovanie vývinovej dialektiky umeleckej aktivity je podmienené vzťahom k vonkajším existenciálnym skutočnostiam.

Diela, ktoré sa po uplynutí času stanú všeobecnou hodnotou, sú spočiatku oceňované obyčajne len nepatrným počtom ľudí. Také bývajú aj osudy pozitívnej iniciatívy. Stačí uviesť ako príklad Majakovského. Ak má nejaké nové dielo ihneď širokú odozvu, je to preto, že má prvky, ktoré už poznáme. Recipovanie nových diel si vyžaduje prekonať rutinné a zautomatizované fantazijné reakcie, vychádzať z hlbokých zdrojov imaginácie.

Nedialektické a mechanistické je tvrdenie, že umenie určitej epochy, napr. buržoázne umenie dosiahlo svoj vrchol vtedy, keď kulminovalo panstvo buržoázie. Je teda rozdiel medzi pojmom buržoázne umenie a pojmom umenie buržoáznej epochy.

Mnohé významné iniciatívy a novátorstvo, ktoré odporujú eklektizmu a akademizmu, sa neraz pranierujú ako formalizmus. Ich hriechom je, že presiahli obzor niektorých arbitrov. Ku kultúre nevedie žiadna široká a pohodlná cesta. O vede napr. písal Marx, že len tí môžu dúfať, že dosiahnu jej jasný vrchol, ktorí sa neľakajú námahy zliezť jej príkre chodníky. Platí to o kultúre vôbec.

Niektoré kultúrne výtvyry majú schopnosť začleniť sa do viacerých dobove charakteristických štruktúr, a preto ich možno interpretovať aj z viacerých aspektov. Hodnota diela je univerzálnejšia, ak je nejakým spôsobom pozitívna aj z hľadiska viacerých etáp dejín kultúry. Veľké diela sa vyznačujú potenciou obmieňať a prezentovať sa každej generácii v novom význame.

Pri recepcii diela sa jeho imanentné štruktúrne danosti uplatňujú variabilne podľa estetickej a ideovej orientácie recipienta, determinovanej širšími spoločensko-kultúrnymi súvislosťami a väzbami. Každý fakt alebo umelecký artefakt môže obsahovať celú množinu štruktúr, čiže môže sa uplatňovať plurištruktúrne. Percipient (estetický subjekt) alebo apercipient (gnozeologický subjekt) recipuje raz jednu, raz inú z množiny virtuálnych štruktúr.

Niektoré diela právom označujeme ako relatívne večné, i keď sú historicky determinované. Sú relatívne večné, pretože sú natoľko diferencované a integrujú toľko stimulov zo súčasnosti, ale aj z minulých vekov, že sú vždy *nejakým* spôsobom živé. Veľké, „večné“ diela pretrvávajú napriek zložitým a neraz veľmi dramatickým peripetiám dejín a neprestávajú ovplyvňovať mentalitu dlhého radu generácií. Je pravda, že dejinné zvraty podmieňujú aj istú selekciu kultúrnych hodnôt minulosti, no jednako sú aj také kultúrne výtvyry uplynulých vekov, ktoré sú vnímateľné cez viaceré dobové prizmy, ku ktorým možno pristupovať z rozdielných hľadísk a ktoré sú interpretovateľné rozličnými spôsobmi. Môže sa teda meniť aj spôsob ich percipovania a integrovania.

Skutočne nehynúce hodnoty majú potenciou javiť sa každej generácii

вždy в novom, mutabilnom a variabilnom význame. Ich bohatstvo a význam sa vôbec nevyčerpáva z hľadiska noriem a percepčných dispozícií a schopností príznačných iba pre danú historickú epochu. Ich multidimenzionalnosť nevystihujú dobové percepčné prístupy. Nie sú závislé vo svojej životnosti iba od dobovej hodnotiacej miery a duchovného postoja. Rozličné recepcie „večných“ diel (napríklad barokový alebo klasicistický Shakespeare) akcentujú vždy iné a iné štruktúrne dominanty diela. Len veľké diela sú schopné pretrvať dejinné premeny a inšpirovať — variabilne — kultúrnu tvorbu budúcich vekov.

Vynikajúce kultúrne výtvary možno hodnotiť aj zo širokých historických perspektív. Skúmanie a hodnotenie z hľadiska dejinného významu sa líši od meradiel podmienených výlučne iba daným historickým obdobím. Teoreticko-historický prístup, hoci aj on sa postupne diferencuje, skúma napokon aj dobové historické normy a ich spoločensko-kultúrne korene. V tomto zmysle treba rozlišovať napríklad literárnu kritiku a literárnu teóriu, i keď sa obe tieto oblasti v mnohých ohľadoch vzájomne podmieňujú. Pravdaže, vyvíja, diferencuje a prehľbuje sa aj generálny teoretický prístup. To je otázka dialektiky vedeckého poznania.

ДИАЛЕКТИКА КУЛЬТУРНОГО РАЗВИТИЯ

Игорь Грушовски

Весь культурный подъем представляет собой сукцессивный ряд качественных инициатив, являющихся следствиями противоречивых отношений между человеком и миром. Расцвету культуры явно способствует и мутабельное отношение творческой активности к культурным достижениям прошедших веков.

Конфликтные ситуации в общественном действии, которые всегда вновь и вновь возникают в модифицированных формах, принуждают человека снова и снова преодолевать данные общественные связи. Следовательно, они имеют принципиальное значение и играют важную роль в развитии процесса цивилизации и в культурном подъеме.

Каждое выдающееся произведение стимулировано в конце концов общественно-культурной реальностью, пусть иногда и весьма опосредствованно, при этом, однако, оно принимает активное участие в создании этой реальности. Оно участвует в создании духовного пространства, иногда и весьма отдаленных исторических эпох. Произведение культуры является, таким образом, не только выражением эпохи, но в то же время и ее конститутивным фактором, является компонентом культурной надстройки и, наконец, всей общественной реальности.

Преемственность в культуре представляет собой, следовательно, диалектически изменчивый феномен. Необходимо исходить из культурных традиций, творчески их развивать и одновременно преодолевать.

Igor Hrušovský

Der gesamte kulturelle Aufschwung ist eine sukzessive Reihe qualitativer Initiativen, die den Ausgang der widersprüchlichen Beziehungen zwischen Mensch und Natur bilden. Zur Entfaltung der Kultur trägt markant das mutabile Verhältnis schöpferischer Aktivität zu kulturellen Errungenschaften vergangener Zeiten bei.

Konfliktsituationen, die im gesellschaftlichen Geschehen immer wieder in modifizierten Formen auftreten, zwingen den Menschen immer wieder gegebene gesellschaftliche Bindungen aufzuheben. Somit besitzen sie eine wesentliche Bedeutung und spielen auch eine wesentliche Rolle in der Entwicklung des zivilisatorischen Prozesses und des kulturellen Aufschwunges.

Jedes bedeutende Werk wird schliesslich durch die gesellschaftlich-kulturelle Realität stimuliert, auch wenn zuweilen sehr vermittelt, wobei es auch einen bedeutenden Anteil an der Bildung dieser Realität hat. Es ist Mitschöpfer des geistigen Raums, und zwar manchmal auch weit entfernter historischer Epochen. Ein kulturelles Werk ist somit nicht nur Ausdruck seiner Zeit, sondern bildet gleichzeitig auch ihren konstitutiven Faktor, ist eine Komponente des kulturellen Überbaues und endlich auch der gesamten gesellschaftlichen Realität.

Kontinuität in der Kultur ist also ein dialektisch veränderliches Phänomen. Es ist notwendig an kulturelle Traditionen anzuknüpfen, sie schöpferisch weiter zu entwickeln und zugleich aufzuheben.